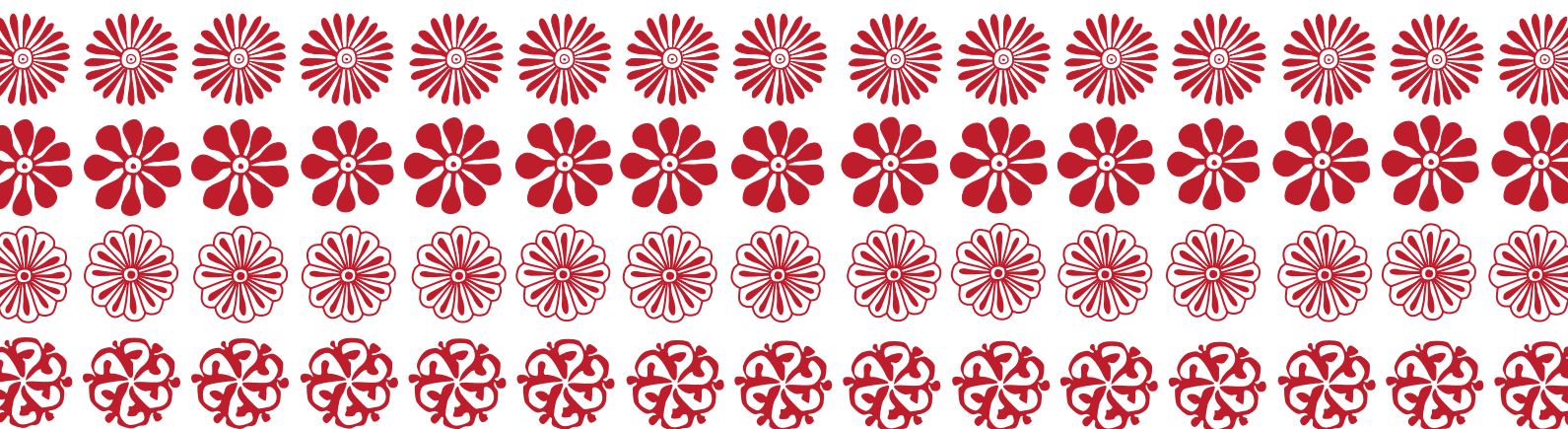

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ 2 (ΑΕΠΕΛ2)

Πρακτικά της Β' Επιστημονικής Συνάντησης
Καλαμάτα, 1-4 Νοεμβρίου 2017

Επιστημονική επιμέλεια:

Μαρία Ξανθοπούλου – Αιμιλία Μπάνου – Ελένη Ζυμή – Ευγενία Γιαννούλη
Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου – Αναστασία Κουμούση

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ 2 (ΑΕΠΕΛ2)

Πρακτικά της Β' Επιστημονικής Συνάντησης
Καλαμάτα, 1-4 Νοεμβρίου 2017

Επιστημονική επιμέλεια:

Μαρία Ξανθοπούλου – Αιμιλία Μπάνου – Ελένη Ζυμή – Ευγενία Γιαννούλη
Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου – Αναστασία Κουμούση

Γενική επιμέλεια έκδοσης:
ΜΑΡΙΑ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

ISBN: 978-960-89611-8-0

2020 © Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, καθώς και η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη, σύμφωνα με τον Νόμο 2121/1993 και τους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

Συντελεστές της Β΄ Επιστημονικής Συνάντησης
«Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο» (ΑΕΠΕΛ2)

Επιστημονική Επιτροπή

ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΕΛΕΝΗ ΖΥΜΗ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ANNA ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΚΑΣΙΜΗ
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας

ΕΡΩΦΙΛΗ-ΙΡΙΣ ΚΟΛΙΑ
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΗΛΙΤΣΗ-ΚΕΧΑΓΙΑ
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας

ΑΙΜΙΛΙΑ ΜΠΑΝΟΥ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΑΝΔΡΕΑΣ ΝΤΑΡΛΑΣ
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας

ΜΑΡΙΑ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΠΑΝΤΟΥ
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας

† ΒΑΣΩ ΠΕΝΝΑ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΙΜΩΣΙ
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων

ΙΩΑΝΝΑ ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Οργανωτική Επιτροπή

† ΒΑΣΩ ΠΕΝΝΑ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΕΛΕΝΗ ΖΥΜΗ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΑΙΜΙΛΙΑ ΜΠΑΝΟΥ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΜΑΡΙΑ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΙΩΑΝΝΑ ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Διοργάνωση

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου – Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	x
----------	---

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ	xi
----------------------	----

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	xvi
----------------	-----

A. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΕΦΟΡΕΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Παναγιώτα Κασίμη <i>Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας. Το έργο των ετών 2015-2017</i>	3
Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου <i>Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας, 2015-2017</i>	15
Ευαγγελία Πάντου <i>Το αρχαιολογικό έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας</i>	25
Ευαγγελία Μηλίτση-Κεχαγιά <i>Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας κατά τα έτη 2014-2017</i>	39
Ερωφίλη-Ιρις Κόλια <i>Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηλείας τα έτη 2015-2017</i>	53
Αναστασία Κουμούση <i>Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας στην Αχαΐα και στην Ηλεία στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013</i>	67
Ανδρέας Ντάρλας <i>Το έργο της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας στην Πελοπόννησο κατά την πενταετία 2013-2017</i>	81
Αγγελική Σίμωσι <i>Το έργο της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων στην Πελοπόννησο</i>	93

B. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Βασίλης Τασίνος <i>Μυκηναϊκή Κόρινθος. Ο εντοπισμός και η έρευνα των προϊστορικών καταλοίπων στο πλαίσιο του έργου της Ολυμπίας Οδού</i>	105
Χριστοφίλης Μαγγίδης – Νικόλαος Λιανός <i>Η αρχαιολογική ανακάλυψη και ταύτιση του ανακτορικού θρόνου των Μυκηνών</i>	115
Michaela E. Zavadił <i>The acropolis of Pheneos (Arcadia) in the Middle Helladic period. Preliminary results of the Greek-Austrian excavations, 2011-2013</i>	129
Claire Burke <i>Pheneos pottery: provenance and production technology</i>	137

Γαρυφαλλιά Σμέρου <i>Ο προϊστορικός οικισμός στη θέση Άγιος Κωνσταντίνος στο Στάδιο Τεγέας</i>	145
Αγγελική Καζνέση – Χρυσάνθη Κονταξή – Ελένη Στραβοπόδη <i>Από σπηλιά σε σπηλιά. Δύο νεολιθικά σπήλαια σε συνάρτηση στο Αλεποχώρι Λακωνίας</i>	157
Corien W. Wiersma – Sofia Voutsaki – Wieke de Neef – Adamantia Vasilogamvrou <i>The Ayios Vasilios Survey Project. Preliminary results</i>	167
Mieke Prent – Stuart MacVeagh Thorne – Athanasios Themom – Elena Zavvou <i>Kastraki Keratitsas. An Early Helladic fortification in an upland plateau of Laconia</i>	179
Γεώργιος Τσιαγγούρης <i>Πρωτοελλαδικός κεραμικός κλίβανος στη Σπάρτη. Η περίπτωση του οικοπέδου Σταυρόπουλου, Οδ. Παντανάσσης, Ο.Τ. 147</i>	187
Αιμιλία Μπάνου <i>Το μινωικό ιερό κορυφής στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό Κυθήρων. Τα νεότερα αποτελέσματα της έρευνας (2015)</i>	199
Evangelia Malapani – Sharon R. Stocker – Salvatore Vitale – Calla McNamee – Hüseyin Öztürk – Anna Michopoulou <i>Excavations at the Early Helladic site at POTA Romanou 2014-2015</i>	207
Γκέλυ Φράγκου <i>Μια νέα θέση πρωτοελλαδικής εποχής στη Μεσσηνία</i>	217
Χριστίνα Μαραμπέα <i>Ανασκαφικές εργασίες της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας στον θολωτό τάφο Κάμπου Αβίας, 2014-2015</i>	225
Birgitta Eder – Jasmin Huber – Erofilis-Iris Kolia – Panaghiotis Moutzouridis – Kostas Nikolettos – Andreas Vött <i>New research at Kleidi-Samikon</i>	233
Ερωςίλη-Ιρις Κόλια – Ανδρέας Σπυρούλιας <i>Στοιχεία οργάνωσης και χρήσης του χώρου στον πρωτοελλαδικό οικισμό της Κερύνειας στην Αχαΐα</i>	247
Κωνσταντίνα Ακτύπη <i>Οικισμός της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην περιοχή Κοτρώνι της Πάτρας</i>	257
Βασίλης Αργυρόπουλος <i>Προϊστορικός οικισμός Ντασκά Τριταΐας στην Αχαΐα. Μια πρώτη προσέγγιση</i>	271

Γ. ΚΛΑΣΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Αγλαΐα Κουτρομπή – Παναγιώτα Κασίμη – Χριστίνα Πιπίλου <i>Υπόγειοι θαλαμοειδείς καμαροσκεπείς τάφοι της ρωμαϊκής Κορίνθου</i>	285
Ελένη Κόρκα – Παρασκευή Ευαγγέλογλου <i>Αρχαία Τενέα. Συστηματική ανασκαφική έρευνα στο Χιλιόμοδι Κορινθίας, 2013-2017</i>	295
Κωνσταντίνος Κίσσας – Βασίλειος Παπαθανασίου – Δήμητρα Ανδρικού <i>Αρχαίο θέατρο Σικυώνος. Αποτελέσματα της ανασκαφής 2014-2016</i>	305
Ζωή Σπυράντη – Αθανάσιος Τσιόγκας <i>Ο ρόλος του ανδρώα στην κλασική οικία της Σικυώνας</i>	313
Φωτεινή Μπαλλά – Αθανάσιος Τσιόγκας <i>Παρόδιο νεκροταφείο στη Σικυώνα: τυπολογία τάφων, ταφικά μνημεία και έθιμα ταφής</i>	323
Δήμητρα Σαρρή <i>Λουτρό των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων στο Δερβένι Κορινθίας: η ανασκαφή και οι εργασίες προστασίας του χώρου</i>	333

Ευαγγελία Κυριαζή – Βασιλική Βαλάντου – Νίκος Ζαχαριάς <i>Τεχνολογική μελέτη δομικών υλικών του ρωμαϊκού λουτρού στο Δερβένι Κορινθίας</i>	343
Γεώργιος Καλλής <i>Κεραμικοί κλίβανοι Καμαρίου Κορινθίας</i>	353
Ζωή Ασλαματζίδου-Κωστούρου – Κωνσταντίνος Τζιαμπάσης – Σωτήριος Ραπτόπουλος <i>Αποτελέσματα και προοπτικές του πενταετούς προγράμματος ανασκαφικής έρευνας της ρωμαϊκής έπαυλης Κατουνίστρας Λουτρακίου</i>	367
Βασίλης Λαμπρινουδάκης – Ευάγγελος Καζολιάς – Sebastian Prignitz <i>Η Αφροδίτη, η Θέμις και οι ναοί Α και Λ στο Ασκληπιείο Επιδαύρου</i>	377
Μαρία Σοφικίτου <i>Ανασκαφή περιόδου 2008-2009 στην Αρχαία Αγορά του ιερού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο</i>	395
Αλεξάνδρα Σ. Σφυρόερα <i>Η συγκρότηση της πόλεως των Έπιδαυρίων. Τεκμήρια από το ιερό Απόλλωνος Μαλεάτα και Ασκληπιού</i>	405
Ελένη Σαρρή <i>Ερευνώντας το αδριάνειο υδραγωγείο στην περιοχή του Άργους</i>	417
Ευαγγελία Αργυροπούλου – Ιωάννα Αρανίτου <i>Νομισματικές μαρτυρίες από τον αρχαιολογικό χώρο Μαντίνειας Αρκαδίας</i>	429
Χαρά Γ. Γιαννακάκη – Αφροδίτη Π. Βλάχου <i>Το ιερό της Αθηνάς Χαλκιοίκου στην ακρόπολη της αρχαίας Σπάρτης. Η παλαιότερη έρευνα και τα νέα ανασκαφικά δεδομένα</i>	441
Γουλιέλμος Ορεστίδης <i>Νέα στοιχεία για το Κυκλοτερές Οικοδόμημα στην ακρόπολη της αρχαίας Σπάρτης και το πρόσφατο αναστηλωτικό έργο</i>	453
Μαρία Τσούλη <i>Ανασκαφή νέου ρωμαϊκού ταφικού μνημείου στην πόλη της Σπάρτης. Συμβολή στη μελέτη της τοπογραφίας της αρχαίας πόλης</i>	463
Γεώργιος Δουλφής <i>Ιωνικά κιονόκρανα από τη ρωμαϊκή και υστερορωμαϊκή Λακωνία: τυπολογία, τεχνοτροπία, τεχνολογία</i>	479
Ευαγγελία Μαλαπάνη <i>Το ιερό του Απόλλωνος Κορύθου στη Λογγά Μεσσηνίας</i>	489
Ερωφίλη-Ιρίς Κόλια – Ζαχαρούλα Λεβεντούρη – Τώνια Μουρτζίνη <i>Αρχαίο Γυμνάσιο Ολυμπίας. Νέες ανασκαφικές έρευνες</i>	499
Sandra Zipprich <i>Horse and carriage in cult and logistics of the Sanctuary of Zeus at Olympia</i>	511
Christa Schauer <i>Μετάλλινα αντικείμενα από το «Δημόσιο Κέντρο» των Λουσών</i>	517
Ζαχαρούλα Λεβεντούρη <i>Αρχαίο θέατρο Πλατιάνας</i>	525
Χρίστος Λιάγκουρας <i>Παραθαλάσσια έπαυλη ύστερων ρωμαϊκών χρόνων στον Άγιο Αθανάσιο Κουρούτας Αμαλιάδας</i>	533
Ευγενία Πουλημένου – Νίκος Πετρόπουλος <i>Ανασκαφές αγροτικών εγκαταστάσεων στο πλαίσιο των μεγάλων έργων στη δυτική Αχαΐα. Συμβολή στην έρευνα μιας παραγμένης περιόδου</i>	541

Βασιλική Τσακνάκη <i>Κεραμικά εργαστήρια της Δύμης</i>	553
---	-----

Βύρων Αντωνιάδης <i>Tabula Imperii Romani: Μια μεθοδολογική προσέγγιση στη ρωμαϊκή Πελοπόννησο</i>	565
---	-----

Δ. ΒΥΖΑΝΤΙΟ – ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ – ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Ελένη Μανωλέσσου <i>Αρχιτεκτονικά γλυπτά μέλη Κάστρου Ακροκορίνθου (7ος-9ος αιώνας)</i>	575
--	-----

Rossana Valente <i>Μια διαχρονική θεώρηση της κεραμικής παραγωγής: οικονομικές τάσεις στη βυζαντινή Κόρινθο</i>	585
--	-----

Anastasia Vassiliou <i>Burial topography and funerary practices in Early Byzantine Argos: evidence from the North Cemetery</i>	597
---	-----

Χρήστος Σταυράκος – Ευαγγελία Πάντου <i>Μια άγνωστη έμμετρη μεσοβυζαντινή επιγραφή από την Τρύπη Ταυγέτου</i>	609
--	-----

Αγγελική Μέξια <i>Νεότερα στοιχεία για δύο βυζαντινούς ναούς της Μάνης μετά τις εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013</i>	621
--	-----

Παναγιώτα Σκάγκου <i>Αποκαλύπτοντας και αναδεικνύοντας μια γειτονιά της Άνω Πόλης Μονεμβασίας</i>	633
--	-----

Δανάη Χαραλάμπους <i>Ο γραπτός διάκοσμος του καθολικού της Μονής Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στη θέση Συντζάφι Χρυσάφων Λακωνίας (1625)</i>	645
---	-----

Τζούλια Παπαγεωργίου <i>Το καθολικό της Μονής του Προφήτη Ηλία στη Δάφνη Γερακίου Λακωνίας: παρατηρήσεις στην αρχιτεκτονική και τον κεραμικό και γραπτό διάκοσμο</i>	657
---	-----

Γιώργος Μαυροφρύδης <i>Τα λιθόκτιστα μελισσοκομεία της Μάνης</i>	673
---	-----

Σοφία Σάκκαρη <i>Το νεκροταφείο του νάρθηκα του ναού Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στους Χριστιάνους Μεσσηνίας. Μια προκαταρκτική παρουσίαση</i>	683
---	-----

Μιχάλης Κάππας <i>Ορθόδοξα μοναστήρια στη Μεσσηνία κατά τη διάρκεια της Φραγκοκρατίας</i>	691
--	-----

Αναστασία Κουμούση <i>Άγιος Νικόλαος Αγριδίου. Συμβολή στην υστεροβυζαντινή ζωγραφική της Αχαΐας</i>	701
---	-----

Νικόλαος Βασιλάκης <i>Η μαρτυρία της κεραμικής της ύστερης μεταβυζαντινής περιόδου από σωστικές ανασκαφές στην Πάτρα</i>	713
---	-----

Ε. ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΜΕΓΑΛΩΝ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου – Παναγιώτα Κολιάτση – Θεώνη Χριστοφίλου – Γαρυφαλλιά Σμέρου <i>Ηραιάτις Αρκαδίας. Νέα αρχαιολογικά δεδομένα</i>	725
--	-----

Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου – Θεώνη Χριστοφίλου – Παναγιώτα Κολιάτση – Γαρυφαλλιά Σμέρου <i>Πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες στη Μαντινική Χώρα</i>	735
--	-----

Αφροδίτη Μαλτέζου – Πέρσα Χρηστάκου
Νέα τοπογραφικά στοιχεία στην περιοχή της Σκάλας Λακωνίας 745

Μαρία Τσούλη – Νικολέτα Κουλογεωργίου
Αρχαιολογικές έρευνες και εργασίες στο πλαίσιο τεχνικών έργων τρίτων στον Δήμο Ανατολικής Μάνης Π.Ε. Λακωνίας 757

Δημοσθένης Κοσμόπουλος – Μαριφίλη Βαλάκα
Νέες θέσεις και ευρήματα από τις αρχαιολογικές έρευνες για την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου «Κόρινθος-Τρίπολη-Καλαμάτα» στη Μεσσηνία 773

ΣΤ. ΕΝΑΛΙΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Γιάννης Χαιρετάκης
Στον «δρόμο» για τις Κεγχρεές. Επανεξετάζοντας τους πύργους σε βραχονησίδες του Σαρωνικού 787

Δέσποινα Κουτσούμπα
Η έρευνα στον βυθισμένο προϊστορικό οικισμό στη θέση Λαμπαγιαννάς Αργολίδας 795

Παναγιώτα Γαλιατσάτου – Αγγελική Σίμωσι
Πιλοτικό πρόγραμμα συντήρησης της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το ISCR της Ρώμης σε ενάλια αρχαιολογικά κατάλοιπα της Παλαιάς Επιδαύρου 805

Σταμάτιος Φριτζίλας
Νεότερες έρευνες στη θέση Γραμμένο της Νήσου Πρώτης 817

Ζ. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ, ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

Γεωργία Ήβου – Χαράλαμπος Αντωνιάδης
Οι εργασίες διαμόρφωσης στον αρχαιολογικό χώρο της Ασίνης: στόχοι και απολογισμός 829

Παναγιώτα Σκιαδοπούλου
Πρόταση διαχείρισης-ανάδειξης αρχαιολογικού χώρου Λυκόσουρας Αρκαδίας 841

Ευαγγελία Ελευθερίου
Κάστρο Γερακίου Λακωνίας. Το πρόσφατο παράδειγμα μετατροπής ενός μεσαιωνικού οχυρωμένου οικισμού σε οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο 853

Ευαγγελία Πάντου – Ιωάννα Σπηλιοπούλου
Αποκατεστημένα μνημειακά σύνολα της Λακωνίας συμβουλευούνται το κοινό τους 863

Γιάννα Κατσουγκράκη
Χαρτογραφώντας την αστική μνήμη στη νεότερη Σπάρτη: η νεοκλασική οικία Πλατάκου 875

Ευαγγελία Μηλίτση-Κεχαγιά – Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου – Δήμητρα Πίκουλα – Δημοσθένης Κοσμόπουλος – Μαρία Ζαχαροπούλου
Ο αναβαθμισμένος αρχαιολογικός χώρος του Ανακτόρου του Νέστορος και η λειτουργία του ως φορέα αειφόρου πολιτιστικής ανάπτυξης 885

Μαρία Κυλάφη – Ευαγγελία Μηλίτση-Κεχαγιά – Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου – Ευαγγελία Μαλαπάνη – Κατερίνα Τζαμουράνη – Μαρία Τσουλάκου – Δήμητρα Πίκουλα – Αθανάσιος Κατάκος
Η επανέκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Πύλου 895

Κατερίνα Τζαμουράνη – Μαρία Κυλάφη – Νατάσα Γλαράκη
«Ήταν ένα μικρό καράβι». Μουσειοσκευή και οικογενειακός σάκος για το Αρχαιολογικό Μουσείο Πύλου 907

Δημοσθένης Κοσμόπουλος
Το ψηφιακό πολιτιστικό απόθεμα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας 915

Δημοσθένης Σβολόπουλος – Μαρία-Ευδοκία Βασενχόβεν – Αθανάσιος Κάλφας – Εμορφύλη Παντελιάδου – Βασίλης Σούλης – Σοφία Σπυροπούλου – Ελένη-Εύα Τουμπακάρη – Παναγιώτης Χατζημήτρος – Κυριάκος Ψαρουδάκης <i>Το έργο της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων στο πλαίσιο της προστασίας και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της Ολυμπίας κατά τα έτη 2012-2015</i>	925
Μιχάλης Γκαζής – Μαριλένα Μεντζίνη <i>Εφαρμογές τεχνολογιών πληροφορικής για την παρουσίαση αρχαιολογικών χώρων και μνημείων στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών</i>	937
Ζωή Δημοπούλου – Γεώργιος Μαλαπέρδας – Νίκος Ζαχαριάς <i>Χρήση Γεωγραφικών Πληροφοριακών Συστημάτων για την ψηφιακή αποτύπωση του Τείχους Δυμαίων και της ευρύτερης λιμνοθάλασσας και πρόταση διαχείρισής τους</i>	943
Νικολίτσα Κουτσουμπελίτη <i>Εκπαιδευτικές δράσεις της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας τα έτη 2016-2017</i>	955
Η. ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ	
Βλάσιος Δεληστάθης – Ευφροσύνη Κούμπουλα – Ελένη Γεωργίου – Γεώργιος Καρβουντζής – Ευθυμία Θεοχάρη – Αργυρώ Τσίγκρη <i>Απόσπαση, μεταφορά και αποθήκευση ανασκαφικών ευρημάτων από την Κορινθία για λόγους διάσωσης και ανάδειξής τους</i>	965
Αργυρώ Τσίγκρη – Ελένη Γεωργίου – Ευθυμία Θεοχάρη – Κυριακή Καρπαθιωτάκη – Καλλιόπη Νέζη – Αγγελική Κανδρή – Δήμητρα Μπαλάφα – Γεώργιος Καρβουντζής <i>Αναλυτικές μέθοδοι διερεύνησης της κατάστασης διατήρησης σε ανασκαφικά ευρήματα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κορινθίας</i>	973
Αργυρώ Τσίγκρη – Ευφροσύνη Κούμπουλα – Βλάσιος Δεληστάθης <i>Επιτύμβιο σύνταγμα κούρων σε διπλή ταφή. Συντήρηση και μουσειακή ανάδειξη</i>	983
Ελένη Γεωργίου – Ευφροσύνη Κούμπουλα <i>Αρχαίο Θέατρο Σικυώνας. Διερεύνηση της κατάστασης διατήρησης και πιλοτική εφαρμογή νανοϋλικών</i>	993
Κλειώ Παπάζογλου <i>Η συντήρηση των τοιχογραφιών του Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου στα Πίσσια Δ. Λουτρακίου-Αγίων Θεοδώρων</i>	1001
Κλειώ Παπάζογλου <i>Εργασίες συντήρησης και ανάδειξης στο τέμπλο του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Νεμέας</i>	1011
Αθανάσιος Κατάκος – Μαρία Κυλάφη – Ελένη Παλαμάρα – Νίκος Ζαχαριάς <i>Συντήρηση και αναλυτικές μελέτες εκθεμάτων στο πλαίσιο της επανέκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Πύλου</i>	1021
Μαριλένα Μεντζίνη <i>Σωστικά μέτρα για την αποκατάσταση του ρωμαϊκού υδραγωγείου Πάτρας στην κοιλάδα της Αρόης</i>	1033
Ελένη-Εύα Τουμπακάρη – Γεώργιος Λάγκας <i>Το ρωμαϊκό υδραγωγείο στην κοιλάδα της Αρόης: κατασκευαστική ανάλυση, χαρακτηρισμός υπαρχόντων κονιαμάτων και σχεδιασμός κι εφαρμογή ενεμάτων και κονιαμάτων επισκευής</i>	1043

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το πρώτο συνέδριο για το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο, καρπός συνεργασίας του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού και του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, πραγματοποιήθηκε το 2012. Πρόθεση όλων ήταν ο θεσμός αυτός να εδραιωθεί ως αναπόσπαστο μέρος του διαλόγου για την αρχαιολογική έρευνα στην Πελοπόννησο, με συνέδρια που θα επαναλαμβάνονταν τακτικά, με ευρεία αναγνώριση από το επιστημονικό κοινό. Η Β' Επιστημονική Συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο (ΑΕΠΕΛ2) διοργανώθηκε πέντε χρόνια αργότερα από το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών (ΤΙΑΔΠΑ) του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου στην Καλαμάτα. Στην πολυαναμενόμενη αυτή δεύτερη συνάντηση παρουσιάστηκε το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων της Πελοποννήσου και των Εφορειών Ανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας και Εναλίων Αρχαιοτήτων στην Πελοπόννησο που είχε συντελεστεί στο μεταξύ, καθώς και ανακοινώσεις αρχαιολόγων, ιστορικών και συντηρητών που δραστηριοποιούνται στην Πελοπόννησο και στα Κύθηρα. Ειδικό θέμα της συνάντησης ήταν η διαχείριση του πολιτισμικού αποθέματος –αρχαιολογικών χώρων, μνημείων και συλλογών.

Τη Β' Επιστημονική Συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο στήριξαν, από τη θέση του μέλους της Επιστημονικής Επιτροπής, οι καθηγητές του ΤΙΑΔΠΑ Ευγενία Γιαννούλη, Νίκος Ζαχαριάς, Ελένη Ζυμή, Αιμιλία Μπάνου, Μαρία Ξανθοπούλου, †Βάσω Πέννα και Ιωάννα Σπηλιοπούλου, καθώς και οι πραιστώμενοι των Εφορειών Αρχαιοτήτων της Πελοποννήσου, της Εφορείας Ανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας και της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων, Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου, Παναγιώτα Κασίμη, Ερωφίλη-Ίρις Κόλια, Αναστασία Κουμούση, Ευαγγελία Μηλίτη, Ανδρέας Ντάρλας, Ευαγγελία Πάντου, Άλκηστις Παπαδημητρίου και Αγγελική Σίμωσι. Στα πρακτικά θέματα της διοργάνωσης συνέδραμαν πολλοί καθηγητές και φοιτητές του ΤΙΑΔΠΑ, συμβάλλοντας στην ομαλή διεξαγωγή του τριημέρου. Την επικοινωνία με τους συνέδρους και την επιμέλεια του τόμου των περιλήψεων ανέλαβε η Μαρία Ξανθοπούλου, την επικοινωνία με τους χορηγούς και τους προμηθευτές ο Νίκος Ζαχαριάς, τη διαδικτυακή προβολή η λέκτορας Μαρία Κουρή, τη γραμματειακή υποστήριξη οι Σύλια Βαλάντου και Βάγια Παναγιωτίδη, την τεχνική υποστήριξη ο Γιώργος Μαλαπερδάς. Τη διοργάνωση στήριξαν οικονομικά το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, η Π.Ε. Μεσσηνίας, ο Δήμος Καλαμάτας και η TEMES A.E.

Την επιστημονική επιμέλεια του τόμου των Πρακτικών ανέλαβαν οι Ευγενία Γιαννούλη, Ελένη Ζυμή, Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου, Αναστασία Κουμούση, Αιμιλία Μπάνου και Μαρία Ξανθοπούλου. Η Μαρία Ξανθοπούλου είχε επιπλέον την ευθύνη της κριτικής ανάγνωσης και του συμπληρωματικού ελέγχου όλων των κειμένων, της επικοινωνίας με τους συγγραφείς, της γενικής επιμέλειας της έκδοσης και της μορφοποίησης του τόμου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στον Γιάννη Στόγια για τον συμπληρωματικό έλεγχο κειμένων που άπτονται της νομισματικής και της οικονομίας και στον Joseph Alexander MacGillivray για τον έλεγχο των αγγλικών κειμένων και περιλήψεων.

Οι συμβολές κατανέμονται σύμφωνα με τις θεματικές ενότητες του συνεδρίου και, εντός αυτών, γεωγραφικά, ξεκινώντας από την περιφερειακή ενότητα της Κορινθίας και συνεχίζοντας με την Αργολίδα, την Αρκαδία, τη Λακωνία, τη Μεσσηνία, την Ηλεία και την Αχαΐα. Καταβλήθηκε προσπάθεια για σχετική ομοιομορφία των κειμένων, ενώ έγιναν δεκτές διαφοροποιήσεις των συγγραφέων σε ζητήματα ορθογραφίας και επιστημονικής ορολογίας. Ευχαριστούμε θερμά όλους τους συγγραφείς για τη συνεργασία τους.

Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο είναι πλέον θεσμός. Παρά το κλίμα αβεβαιότητας που δημιουργούν οι υγειονομικές συνθήκες των τελευταίων μηνών θα συνεχίσουμε να εργαζόμαστε ώστε οι συναντήσεις για το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο και οι αντίστοιχες εκδόσεις να αποτελούν σταθερό σημείο αναφοράς για τους επιστήμονες που υπηρετούν την αρχαιολογική έρευνα και την πολιτισμική διαχείριση της περιοχής.

Οι επιμελήτριες των Πρακτικών του ΑΕΠΕΛ2

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Κωνσταντίνα Ακτύπη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
konst.aktypi@gmail.com

Δήμητρα Ανδρίκου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
dimitra_andrikou@yahoo.gr

Βύρων Αντωνιάδης
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
vant@eie.gr

Χαράλαμπος Αντωνιάδης
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας
antonbabis@gmail.com

Ιωάννα Αρανίτου
arion15879@gmail.com

Βασίλης Αργυρόπουλος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
vargiropoulos@culture.gr

Ευαγγελία Αργυροπούλου
evan.argyropoulou@gmail.com

Ζωή Ασλαματζίδου-Κωστούρου
Επίτιμη Διευθύντρια, Υπουργείο Πολιτισμού και
Αθλητισμού
nikos_zoe_k@hotmail.com

Μαριφίλη Βαλάκα
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
marifily@gmail.com

Βασιλική Βαλάντου
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
celiasitia@gmail.com

Μαρία-Ευδοκία Βασενχόβεν
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων
mwassenhoven@culture.gr

Νικόλαος Βασιλάκης
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
nikosvasilakis91@gmail.com

Αφροδίτη Π. Βλάχου
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
afrodit.vlachou@yahoo.gr

Παναγιώτα Γαλιατσάτου
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
pgaliatsatou@culture.gr

Ελένη Γεωργίου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
ege078@gmail.com

Χαρά Γ. Γιαννακάκη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
haragian@gmail.com

Μιχάλης Γκαζής
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
mgkazis@culture.gr

Νατάσα Γλαράκη
nglaraki@yahoo.gr

Βλάσιος Δεληστάθης
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
vdelistathis@culture.gr

Ζωή Δημοπούλου
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
zoidimoroul@gmail.com

Γεώργιος Δουλφής
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
gdoulfis@yahoo.gr

Ευαγγελία Ελευθερίου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
eeleftheriou@culture.gr

Παρασκευή Ευαγγέλογλου
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής
Κληρονομιάς
revaggeloglou@culture.gr

Νίκος Ζαχαριάς
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
zacharias@uop.gr

Μαρία Ζαχαροπούλου
zaxarmy@gmail.com

Γεωργία Ήβου
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
georgia.ivou@yahoo.com

Ευθυμία Θεοχάρη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
theo_effie@yahoo.gr

Αγγελική Καζνέση
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας
akaznesi@culture.gr

Ευάγγελος Καζολιάς
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας
v.kazolias@gmail.com

Γεώργιος Καλλής
georgkallis@gmail.com

Αθανάσιος Κάλφας
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων
akalfas@culture.gr

Αγγελική Κανδρή
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
kandri_angel@yahoo.gr

Μιχάλης Κάππας
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
mgkappa@yahoo.gr

Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
akarapanagiotou@culture.gr

Γεώργιος Καρβουντζής
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
gkarvou1@gmail.com

Κυριακή Καρπαθιωτάκη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
linakarp@yahoo.gr

Παναγιώτα Κασίμη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
kassimigiota@yahoo.gr

Αθανάσιος Κατάκος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
thkatak@gmail.com

Γιάννα Κατσουγκράκη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
gkatsoug@gmail.com

Κωνσταντίνος Κίσσας
Universität Trier
kissas@uni-trier.de

Ερωφίλη-Ιρίς Κόλια
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας
erkolia@hotmail.com

Παναγιώτα Κολιάτση
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
penykol@hotmail.com

Χρυσάνθη Κονταξή
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας
ckontaksi@culture.gr

Έλενα Κόρκα
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής
Κληρονομιάς
ekorka@culture.gr

Δημοσθένης Κοσμόπουλος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
dikosmopoulos@gmail.com

Νικολέτα Κουλογεωργίου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
nikgkoulogeorgiou@gmail.com

Αναστασία Κουμούση
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
akoumousi@culture.gr

Ευφροσύνη Κούμπουλα
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
froso_kouboula@yahoo.gr

Αγλαΐα Κουτρομπή
akoutrobi@gmail.com

Δέσποινα Κουτσούμπα
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
dkutsumba@yahoo.com

Νικολίτσα Κουτσουμπελίτη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
nkoutsoumpeliti@culture.gr

Μαρία Κυλάφη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
mariakylafi@yahoo.gr

Ευαγγελία Κυριαζή
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
kyriazievangelia@gmail.com

Γεώργιος Λάγκας
glagas@tepikat.gr

Βασίλης Λαμπρινουδάκης
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
labrin@otenet.gr

Ζαχάρω Λεβεντούρη
zlevantouri@culture.gr

Χρίστος Λιάγκουρας
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας
christosliagkour@gmail.com

Νικόλαος Λιανός
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
nlianos@arch.duth.gr

Χριστοφίλης Μαγγίδης
Dickinson College
maggidic@dickinson.edu

Ευαγγελία Μαλαπάνη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
emalapani@gmail.com

Γεώργιος Μαλαπέρδας
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
envcart@yahoo.gr

Αφροδίτη Μαλτέζου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
afmaltezou@gmail.com

Ελένη Γ. Μανωλέσσου
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων,
Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών
emanolessou@culture.gr

Χριστίνα Μαραμπέα
Πανεπιστημιακή Ανασκαφή Σαλαμίνας
chrmarabea@hotmail.com

Γεώργιος Μαυροφρύδης
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
mavrofridis@geo.aegean.gr

Μαριλένα Μεντζίνη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
marilena_mentzini@yahoo.gr
mmentzini@culture.gr

Αγγελική Μέξια
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
agmeksia@yahoo.com

Ευαγγελία Μηλίτση-Κεχαγιά
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
evangeliamilitsi@yahoo.gr

Τώνια Μουρτζίνη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας
amourtzini@culture.gr

Δήμητρα Μπαλάφα
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
axeroysia@yahoo.gr

Φωτεινή Μπαλλά
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
fbala@uoa.gr

Αιμιλία Μπάνου
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
eban@otenet.gr

Καλλιόπη Νέζη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
nezikalli@gmail.com

Ανδρέας Ντάρλας
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας
adarlas@culture.gr

Γουλιέλμος Ορεστίδης
gououres@yahoo.com

Ελένη Παλαμάρα
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
el.palamara@gmail.com

Εμορφύλη Παντελιάδου
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων
epanteliadou@culture.gr

Ευαγγελία Πάντου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
epantou@culture.gr

Τζούλια Παπαγεωργίου
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών
Αρχαιοτήτων
julia.papageorgiou@gmail.com

Κλειώ Παπάζογλου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
krapazoglou@culture.gr

Βασίλειος Παπαθανασίου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
jamesvpapathanasiou@yahoo.gr

Νίκος Πετρόπουλος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
n_petrop@yahoo.gr

Δήμητρα Πίκουλα
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
dimitrapikoula@gmail.com

Χριστίνα Πιπίλου
xripilou@gmail.com

Ευγενία Πουλημένου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
evgeroulimenou@gmail.com

Σωτήρης Ραπτόπουλος
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού,
Διεύθυνση Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων,
Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών
sgrapto@yahoo.com

Σοφία Σάκκαρη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
sophiasakkaris@yahoo.gr

Δήμητρα Σαρρή
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
dimitra.sari@gmail.com

Ελένη Σαρρή
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας
el.sarri@yahoo.gr

Δημοσθένης Σβολόπουλος
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων
dsvolopoulos@culture.gr

Αγγελική Σίμωσι
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ευβοίας
asimosi@culture.gr

Παναγιώτα Σκάγκου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
gskagkou@gmail.com

Παναγιώτα Σκιαδοπούλου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών
pskiad@otenet.gr

Γαρυφαλλιά Σμέρου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
garifalia.smerou@gmail.com

Βασίλης Σούλης
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων
vsoulis@culture.gr

Μαρία Σοφικίτου
Σωματείο «Διάζωμα»
mrsfkt@yahoo.com

Ιωάννα Σπηλιοπούλου
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
iaspi@otenet.gr

Ζωή Σπυράντη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
zoespysanti@yahoo.gr

Σοφία Σπυροπούλου
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων
sspiropoulou@culture.gr

Ανδρέας Σπυρούλιας
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
andreas_spiroulias@yahoo.gr

Χρήστος Σταυράκος
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
chstavra@uoi.gr

Ελένη Στραβοπόδη
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας
eleni.stravopodi@gmail.com

Βασίλης Τασίνος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
tvasilis7@yahoo.gr

Αικατερίνη Τζαμουράνη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
catzam@yahoo.gr

Κωνσταντίνος Χ. Τζιαμπάσης
prof.k.tziampasis@gmail.com

Ελένη-Εύα Τουμπακάρη
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων
etoumpakari@culture.gr

Βασιλική Τσακνάκη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
vtsaknaki@gmail.com

Γεώργιος Τσιαγγούρης
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
gtsiaggouris@yahoo.gr

Αργυρώ Τσίγκρη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
atsigkri@culture.gr

Αθανάσιος Τσιόγκας
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
tsio_tom@yahoo.gr

Μαρία Τσουλάκου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
tsoulakou@yahoo.com

Μαρία Τσούλη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
mariatsouli@yahoo.gr

Γκέλυ Φράγκου
gelyfragoy11@hotmail.com

Σταμάτιος Φριτζίλας
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
sfritzilas@gmail.com

Γιάννης Χαιρετάκης
yannischairetakis@gmail.com

Δανάη Χαραλάμπους
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
danaicharala@yahoo.gr

Παναγιώτης Χατζημήτρος
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων
takis.xatzi@gmail.com

Πέρσα Χρηστάκου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών
persachristakou@yahoo.com

Θεώνη Χριστοφίλου
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
theoni.christophilou@gmail.com

Κυριάκος Ψαρουδάκης
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων
kpsaroudakis@culture.gr

Clare Burke
Austrian Academy of Sciences
Clare.Burke@oeaw.ac.at

Wieke de Neef
University of Ghent
wieke.deneef@ugent.be

Birgitta Eder
Austrian Academy of Sciences
birgitta.eder@oeaw.ac.at

Jasmin Huber
Austrian Academy of Sciences
Jasmin.Huber@oeaw.ac.at

Erofilis-Iris Kolia
Ephorate of Antiquities of Ilia
erkolia@hotmail.com

Stuart MacVeagh Thorne
Netherlands Institute at Athens
stuartthorne@cybercom.net

Evangelia Malapani
Ephorate of Antiquities of Messenia
emalapani@gmail.com

Calla McNamee
American School of Classical Studies at Athens
cmcnamee@ucalgary.ca

Anna Michopoulou
Ephorate of Antiquities of Messenia
annamichopoulou2004@hotmail.com

Panagiotis Moutzouridis
Hellenic Ministry of Culture and Sports
pmoutzouridis@culture.gr

Kostas Nikolentzos
National Archaeological Museum
knikolentzos@culture.gr

Lea Obrocki
Johannes Gutenberg-Universität Mainz
L.Obrocki2@geo.uni-mainz.de

Hüseyin Öztürk
College Year in Athens
huseyincinar.ozturk@gmail.com

Mieke Prent
Vrije Universiteit Amsterdam
a.prent@vu.nl

Sebastian Prignitz
Austrian Academy of Sciences
sebastian.prignitz@oeaw.ac.at

Christa Schauer
Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο
ch.schauer27@aon.at

Sharon R. Stocker
University of Cincinnati
sharon.stocker@uc.edu

Athanasios Themis
Epigraphic Museum
themis.athanasios@gmail.com

Rossana Valente
British School at Athens
r.valente@bsa.ac.uk

Adamantia Vasilogamvrou
Archaeological Society at Athens
adapanvas@gmail.com

Anastasia Vassiliou
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας
a.vassiliou@culture.gr

Salvatore Vitale
Università di Pisa
salvatore.vitale@for.unipi.it

Andreas Vött
Johannes Gutenberg-Universität Mainz
voett@uni-mainz.de

Sofia Voutsaki
University of Groningen
s.voutsaki@rug.nl

Corien W. Wiersma
University of Groningen
c.w.wiersma@rug.nl

Michaela Zavadil
Austrian Academy of Sciences
Michaela.Zavadil@oeaw.ac.at

Elena Zavvou
Epigraphic Museum
ezavvou@culture.gr

Sandra Zipprich
Philipps-Universität Marburg
sandrzipprich@googlemail.com

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AA	<i>Archäologischer Anzeiger</i>
AAA	<i>Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών</i>
ABME	<i>Αρχαίον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος</i>
ABSA	<i>Annual of the British School at Athens</i>
AΔ	<i>Αρχαιολογικόν Δελτίον</i>
AE	<i>Αρχαιολογική Εφημερίς</i>
AEΘΣΕ	<i>Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας</i>
AEMΘ	<i>Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη</i>
Agora	<i>The Athenian Agora. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens</i>
AJ	<i>The Archaeological Journal</i>
AJA	<i>American Journal of Archaeology</i>
AK	<i>Antike Kunst</i>
ASAA	<i>Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente</i>
AURA	<i>Athens University Review of Archaeology</i>
BABesch	<i>Bulletin Antieke Beschaving</i>
BAR	<i>British Archaeological Reports</i>
BCH	<i>Bulletin de Correspondence Hellénique</i>
BÉFAR	<i>Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome</i>
BF	<i>Byzantinische Forschungen</i>
BICS	<i>Bulletin of the Institute of Classical Studies</i>
BMGS	<i>Byzantine and Modern Greek Studies</i>
BNJ	<i>Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher</i>
BSRLL	<i>Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund</i>
BZ	<i>Byzantinische Zeitschrift</i>
CA	<i>Cahiers archéologiques</i>
CCEC	<i>Cahiers du Centre d'Études Chypriotes</i>
CIG	<i>Corpus Inscriptionum Graecarum</i>
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>
CMGA	<i>Conservation and Management of Archaeological Sites</i>
Corinth	<i>Corinth. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens</i>
CorsiRav	<i>Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina</i>
CRAI	<i>Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (Paris)</i>
CSCA	<i>California Studies in Classical Antiquity</i>
CSHB	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i>
DHA	<i>Dialogues d'histoire ancienne</i>
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
ΔΧΑΕ	<i>Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας</i>
EMC	<i>Échos du monde classique: Classical Views</i>
EEBS	<i>Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών</i>
ΕΕΘΣ	<i>Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ</i>
ΕΕΦΣΠΑ	<i>Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών</i>
Εργον	<i>Το Έργον της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας</i>
GOThr	<i>Greek Orthodox Theological Review</i>
HeJMEC	<i>Hellenic Journal of Music</i>
HSPH	<i>Harvard Studies in Classical Philology</i>
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i>
JAS	<i>Journal of Archaeological Science</i>
JdI	<i>Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts</i>
JFA	<i>Journal of Field Archaeology</i>
JGA	<i>Journal of Greek Archaeology</i>

JHS	<i>Journal of Hellenic Studies</i>
JMA	<i>Journal of Mediterranean Archaeology</i>
JÖAI	<i>Wissenschaftlicher Jahresbericht des Österreichischen Archäologischen Instituts</i>
JÖB	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i>
JRA	<i>Journal of Roman Archaeology</i>
JRGZM	<i>Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz</i>
JRS	<i>Journal of Roman Studies</i>
JWAG	<i>The Journal of the Walters Art Gallery</i>
Lerna	<i>Lerna. A Preclassical Site in the Argolid. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens</i>
LIMC	<i>Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae</i>
MDAI(A)	<i>Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung</i>
MDAI(I)	<i>Istanbul Mitteilungen / Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Istanbul</i>
MÉFRA	<i>Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité</i>
MMS	<i>Metropolitan Museum Studies</i>
NC	<i>The Numismatic Chronicle</i>
OJA	<i>Oxford Journal of Archaeology</i>
ÖJh	<i>Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien</i>
OpAth	<i>Opuscula Atheniensia</i>
OpRom	<i>Opuscula Romana</i>
Opuscula	<i>Opuscula. Annual of the Swedish Institutes in Athens and Rome</i>
ΠΑΕ	<i>Πρακτικά της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας</i>
PG	<i>Patrologia Graeca</i>
RCRFA	<i>Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta</i>
RDAC	<i>Report of the Department of Antiquities Cyprus</i>
RE	<i>Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i>
REG	<i>Revue des études grecques</i>
RIA	<i>Rivista dell'Istituto Nazionale di Archeologia e Storia dell'Arte</i>
RPC	<i>Roman Provincial Coinage</i>
SBBer	<i>Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin</i>
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
SIMA	<i>Studies in Mediterranean Archaeology</i>
SoSchrÖAI	<i>Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Instituts</i>
ThesCRA	<i>Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum</i>
TM	<i>Travaux et Mémoires</i>
ZPE	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i>

The Ayios Vasileios Survey Project. Preliminary Results

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Το πενταετές πρόγραμμα Ayios Vasileios Survey Project ξεκίνησε το 2015 και περιλαμβάνει τρεις περιόδους έρευνας επιφανείας, ακολουθούμενες από γεωφυσική διασκόπηση και εθνογραφική έρευνα. Κύριοι στόχοι της έρευνας επιφανείας είναι η ανασύσταση της έκτασης και εξέλιξης του οικισμού διαχρονικά, η βελτίωση της μεθοδολογίας διερεύνησης πολύπλοκων προϊστορικών θέσεων και η κατανόηση της θέσης του Αγίου Βασιλείου στο πολιτικό τοπίο της μυκηναϊκής Λακωνίας. Η έρευνά μας επικεντρώνεται στην ενσωμάτωση επιφανειακών και υποεπιφανειακών δεδομένων, που προέρχονται από έρευνα επιφανείας και γεωφυσικές διασκοπήσεις, και στην αξιολόγηση των στρατηγικών έρευνας τέχνηρων για αστικούς προϊστορικούς οικισμούς. Τα προκαταρκτικά αποτελέσματα της έρευνας του 2015 δείχνουν ότι τα δεδομένα της έρευνας επιφανείας και της γεωφυσικής διασκόπησης αλληλοσυμπληρώνονται. Αμφότερα υποδεικνύουν ότι η έκταση του οικιστικού πυρήνα στον Άγιο Βασίλειο δεν ξεπέρασε τα 5-6 εκτάρια. Γύρω από αυτήν την κατοικημένη ζώνη καταγράφηκε μια περιμετρική ζώνη ευρημάτων, η οποία υποδεικνύει εξωτερικές δραστηριότητες, όπως βιοτεχνία, καλλιέργεια, ταφές και απόρριψη.

Introduction

The archaeological site of Ayios Vasileios is located on a low hill range, approximately 10 km south of Sparta. Earlier surveys here by Helen Waterhouse and R. Hope Simpson in the 1960s and Emilia Banou in the 1990s indicated the presence of a significantly sized Late Helladic settlement¹. After the recovery of a Linear B fragment on the surface in 2008² by the Ephorate of Antiquities of Laconia further research started, consisting of geophysical research and excavations. Between 2010 and 2014 different geophysical methods were tested first by Gregory Tsokas and then by Lazaros Polymenakos³. The electrical resistivity surveys were especially successful in mapping buried architectural remains, on the basis of which a well preserved settlement layout could be reconstructed. The structural features were, after test trenches and subsequent excavations, firmly dated to the Late Helladic period⁴.

Beside the excavations, a 5-year survey project started in 2015. Both the excavation and the survey are carried out under the auspices of the Archaioiogiki Etaireia. The survey is co-directed by Prof. Sofia Voutsaki and Mrs. Adamantia Vasilogamvrou. The project consists of three pedestrian survey campaigns⁵, followed by further geophysical research⁶ and an ethnographic survey⁷. The main aims of the survey project are the reconstruction of the extent and development of the settlement through time, but also the refinement of survey methodologies targeting complex prehistoric sites. Our investigations focus on the integration of surface and subsurface data stemming from field survey and geophysical measurements, and on assessing artefact survey strategies for urban prehistoric settlements.

In this article, we briefly set out the methodology and preliminary results of the 2015 pedestrian field survey and the full geophysical research carried out in the areas surrounding the current excavations in 2018. Both pedestrian survey and geophysical prospection are completed by the time of writing.

¹ Waterhouse – Hope Simpson 1960. Banou 1996.

² Aravantinos – Vasilogamvrou 2010.

³ Tsokas *et al.* 2010. Πολυμενάκος 2011. Πολυμενάκος 2012. Πολυμενάκος 2013. Πολυμενάκος 2014.

⁴ Βασιλογάμβρου 2010. Βασιλογάμβρου 2011. Βασιλογάμβρου 2012. Βασιλογάμβρου 2013. Βασιλογάμβρου 2016.

⁵ Corien Wiersma is responsible for the pedestrian survey.

⁶ Wieke de Neef is responsible for the geophysical prospection.

⁷ Sofia Voutsaki is responsible for the ethnographic survey.

The pedestrian field survey

Methodology

The Mycenaean palatial settlement of Ayios Vasileios remained relatively untouched after its abandonment and therefore offers the unique opportunity to explore in detail the spatial development of the settlement over time, intra-site variations in material culture, and the identification of functional areas. Such detailed analyses at other Mycenaean palatial settlements are hampered by palimpsest situations of heavy overbuilding and habitation during later periods, obscuring earlier phases of the palatial settlement and traces of the surrounding activity zones. From the first intensive pedestrian survey in 2015, our research design focused on the assessment of collection strategies in relation to our research questions. Our starting point was the dataset of previous observations of surface artefact distributions, plus the field and surface conditions in different parts of the hill range. In what follows, we explain briefly how the methodology has been shaped by these aspects⁸.

To be able to obtain a high-resolution dataset and a high spatial control, needed to explore intra-site spatial differences, we decided to survey in grid units of 10 × 10 m, using the same grid as that developed for the excavations. A unit smaller than 10 m was not thought appropriate because of the sometimes irregularly planted olive trees and the long agricultural history of the area, on the basis of which we expected artefact displacement in the plough zone. The 10 × 10 m grid was also used by the geophysical surveys of Tsokas and Polymenakos, providing a close spatial control and a direct comparison between surface and subsurface datasets. At the same time, we can pool data from four 10 × 10 units together into one larger 20 × 20 m unit, and compare the artefact densities of larger collection units with those of the finer grained survey. Such extrapolation allows to assess whether a finer grained survey indeed provides more insights into intra-site spatial patterns, i.e. changing settlement extent through time, different distribution of surface find categories or the existence of different functional areas.

We sampled every single grid unit in two different collection strategies: first a total collection (TC) in a discrete area of 25 m² selected on the basis of surface visibility. This was followed by a diagnostic sample (DS) from the remainder of the unit. We designed this approach specifically to address sampling procedures at prehistoric sites and to explore possibilities to discern intra-site spatial patterns in pedestrian survey data that go beyond density patterns of ceramics versus lithic material⁹, or coarse versus fine ware¹⁰. The two different sampling techniques also allow for a methodological comparison in order to assess whether total collection samples benefit data collection on prehistoric settlements. We expected our total collection to result in more detailed data for intra-site functional differences and especially of phases that are difficult to find in surveys¹¹, and, generally, in more data which would enable us to explore intra-site differences.

In the Total Collections all finds larger than 1 cm were collected (TC). Only feature and decorated sherds plus other items such as stone tools and figurines were collected in the remainder of the 10 × 10 m unit (DS). The walkers, usually five, arranged themselves shoulder-to-shoulder and slowly walked the area while collecting finds. In case of high find densities the walkers almost automatically started to crawl on hands and knees, as this was more comfortable than bending over continuously. The walkers would walk the area twice for total collections; the second time in a different direction and in a different order to limit the effect of sunlight and inter-observer error. The finds from the TC and the DS were bagged separately. When find densities significantly decreased we continued in 20 × 20 m units until artefact counts reached (almost) zero. In areas of low find densities only DS were taken.

Preliminary results

Here we discuss the preliminary results of the pedestrian field survey with respect to the extent and spatial development of Ayios Vasileios through time. A comparison of the different collection methods and biases are published elsewhere¹². During our first survey we concentrated on the main habitation area and surveyed 4.3 ha, thereby omitting areas where excavation and dumping of ground had taken place (fig. 1). We also surveyed a strip in the southern part of the hill for methodological purposes and covered the so-called Third Hill, as here

⁸ See Voutsaki *et al.* 2019 for a detailed discussion of the methodology, embedded within the discourse on survey methodology.

⁹ See Whitelaw 1991 for total collections (point samples) taken at two Neolithic settlements, Kephala and Paoura, Keos.

¹⁰ See Cavanagh *et al.* 2004 for total collections carried out at Kouphovouno.

¹¹ Rutter 1983.

¹² Wiersma (in press).

traces of looting had been found. Among our findings were materials stemming from various periods including the prehistoric [Early Helladic (II) and Late Helladic], Classical-Hellenistic and Byzantine-Early Modern periods.

The location and density of prehistoric material (fig. 1) accords well with the results of the geophysical data of Lazaros Polymenakos¹³, which indicated the border of the settlement *ca* 200 m directly south of the Chapel of Ayios Vasileios and running in a northeastern direction along the gentle slope of the hill. Although Early Helladic (EH) II material has been reported during earlier visits to the site¹⁴ and in the excavations¹⁵, during our intensive survey only little EH (II) material was found. No definite evidence of EH III or early Middle Helladic (MH) period has been found. These periods are also absent in the excavations of the North Cemetery, except for possibly one or two sherds¹⁶. A habitation gap during the EH III and early MH periods is a possibility, but we may also be dealing with a recovery bias: hardly any EH III material has been uncovered in Laconia¹⁷. Rutter suggests that population mobility and flimsy architecture may have characterized the Peloponnesian EH III culture, resulting in the difficulty of identifying it in the material record¹⁸.

Waterhouse and Hope Simpson mention the presence of MH material in Ayios Vasileios, namely a few sherds of Grey and Yellow Minyan¹⁹. During the excavations, MH III-LH I pottery has been reported in Buildings A and B²⁰. However, in the survey no definite MH or MH III-LH I material has been identified, except for a few pale burnished body sherds, which can also be ascribed to LH II.

Mycenaean pottery is found widespread on the hill range (fig. 2). The fragmented and worn state of the material prevents us to date these finds more accurately. The majority of the pottery sherds is ascribed to the general categories of Mycenaean fine unpainted and monochrome painted wares. Hence reconstructing detailed changes in extent during the LH period are difficult. A slight increase of material is seen for the LH II period, especially outside the center of the settlement, indicating overbuilding of LH II remains during LH III²¹. A further increase in material is seen during the LH IIIA1 period and especially LH IIIA(-B) period. The excavations at Ayios Vasileios have shown that the settlement was destroyed somewhere around LH IIIA2 late / LH IIIB early²². Thus far, no clear LH IIIB or LH IIIC material has been found during the pedestrian survey. The LH IIIB1 phase is also the least known phase in the excavated material, while the subsequent LH IIIB2-IIIC Early phase is found in the palatial complex²³. The settlement is abandoned soon after.

Activity is again attested during the Classical-Hellenistic period (fig. 3). Among the finds are masses of (painted) tiles, indicating the presence of a building, and a fragment of a Tanagra-type figurine of a veiled woman. Waterhouse and Hope Simpson²⁴ also mention the presence of Classical and Hellenistic sherds around the chapel and they observed a fragment of a fifth-century BC inscription built into the chapel. Furthermore, a local farmer reports to have ploughed out a tile grave further east on the hill range, on the other side of the Sparta-Gytheio national road. It is therefore possible that the core of the Classical-Hellenistic occupation may have been situated in the part of the hill that was cut by the road. A further intense occupation peak in the Byzantine and Early Modern periods is visible in the survey data including a clear concentration of material in the vicinity of the (post-)Byzantine chapel (fig. 4)²⁵.

Remains of a conglomerate quarry were also observed at Ayios Vasileios (fig. 5)²⁶. Some angular and rounded cuttings could be observed and a rounded stone base was left unfinished in situ. The quarry may be comparable to the quarry recovered at PalaioPyrgi²⁷, but its date is not yet secured. Conglomerate stone was also quarried at the site itself, at the edges of the North Cemetery, and used for both the Bronze Age graves and the houses.

¹³ Πολυμενακος n.d. b.

¹⁴ See footnote 1.

¹⁵ In Sector II (above the chamber tomb) (Βασιλογάμβρου 2010, 67) and in the area of the North Cemetery (pers. com. Vasco Hachtmann).

¹⁶ But this is still uncertain, pers. com. Vasco Hachtmann.

¹⁷ Rutter 2001, 122-123. Cavanagh – Mee 2011. But see Banou 2012, 50, for the sporadic appearance of EH III pottery, and Κώτση – Αρμένη 2018 for EH III material at Karavas in Sparta.

¹⁸ Rutter 2017, 23.

¹⁹ Waterhouse and Hope Simpson 1960, 81.

²⁰ Βασιλογάμβρου 2011, 78. MH III-LH I pottery has also been reported from Building B, but it has now been ascertained that the building is used from LH I onwards (Βασιλογάμβρου 2016, 154. Kardamaki 2017).

²¹ This could be due to the LHIIIA monumental building horizons, see Vasilogamvrou *et al.* (in press).

²² Kardamaki 2017.

²³ Kardamaki 2017, though it should be noted that this article is based only on part of the ceramic material from the site which is still under study.

²⁴ Waterhouse – Hope Simpson 1960, 81.

²⁵ The dense Byzantine occupation is of course amply attested in the excavation data; see Βασιλογάμβρου 2010. Βασιλογάμβρου 2011. Βασιλογάμβρου 2012. Βασιλογάμβρου 2013. Βασιλογάμβρου 2016.

²⁶ This quarry was discovered by Georgios Tsiaggouris of the Ephorate of Antiquities in 2008 and identified as such in 2016 after the publication of the quarry at PalaioPyrgi, for which see note 27.

²⁷ Hitchcock *et al.* 2016.

The magnetic gradiometry survey

Methodology

The archaeological field walking survey is paired with large-scale geophysical mapping of the area around the palatial center. The main focus of the current geophysical research is to establish the extent of the palatial site and identify its borders as well as activity zones around its core, such as rural habitation areas, defense works, workshops, burials, and infrastructural features such as roads and channels²⁸. As a methodological exercise, the geophysical data are processed and interpreted in the first phase of the research without access to the surface artefact distributions recorded by the pedestrian survey, thus avoiding preconceptions or focus on specific areas. In the second phase, the geophysical data and interpretations are combined with the surface distributions to test how complementary datasets qualify or perhaps even contradict the interpretation of non-invasive prospection data. Finally, the integrated surface and subsurface datasets will be used for a detailed map of the site and its surroundings in terms of layout, activity zones and functional areas in the subsequent occupation phases.

A further aim of the present geophysical research is a methodological comparison with the techniques applied in the previous studies of Tsokas and Polymenakos²⁹. Their research focused on testing a wide range of geophysical techniques for the mapping of the palatial core and the North Cemetery, including magnetometry, magnetic susceptibility, electrical resistivity, ground penetrating radar, electromagnetic induction, and seismic tomography. Both researchers focused on electric resistivity to map the architectural remains of the palatial settlement, on the basis of which Polymenakos produced a detailed though still hypothetical plan³⁰. Apart from a small-scale electric resistivity (RES) test by Polymenakos on the hill further east, on the other side of the Sparta-Gytheio road³¹, geophysical exploration did not really extend beyond the settlement core (fig. 6).

To cover as much ground as possible around the already mapped palatial core, we decided to use a different technique than electric resistivity: with a mobile magnetic gradiometry cart array we covered almost 20 hectares in two weeks. The downside of this choice is that we could not re-survey the complete site, because of the large amount of metal pins used to set out a measurement system for the excavations in the central buildings and the North Cemetery. Nevertheless, some overlap with the Polymenakos surveys was possible directly south of the chapel and on the southern slope. The choice for magnetometry was also informed by the nature of the targeted features: we were interested both in structural and non-structural remains of various activities, and under the local circumstances expected magnetic contrasts to be the most indicative of features such as foundation trenches, waste pits, furnaces, ditches, and graves.

The magnetometry survey was conducted in collaboration with Eastern Atlas GmbH & CoKG, using their LEA MIDI magnetic gradiometry system³². We used a cart array with 6 Foerster FEREX CON 650 gradiometer probes of which the outer two could be pulled in, allowing us to pass by the olive trees but also cover the space between them (fig. 7). The probes register the vertical gradient of the vertical component of the Earth's magnetic field with an accuracy of 0.2 nT (20^{-9} Tesla). Accurate positioning was obtained through a GPS system of two GNSS receivers in RTK mode, one mounted on the cart and one stationed at a stable fix point. In some very densely grown parts of the olive groves positioning was problematic, but an overall relative accuracy of 2 cm was reached. Every day three fix points of the central measurement grid in the excavation area were recorded with the GPS system to have extra control over the spatial correlation between the magnetometry data, the archaeological datasets, and the Tsokas and Polymenakos geophysical data.

Preliminary results

Detailed study and interpretation of single anomalies and anomaly clusters is still under way; here we present a brief outline of the magnetometry results in the light of the broader research questions.

The extent of the palatial complex can be established on the basis of the magnetic gradiometry data. Areas of dense anthropogenic activity traces around the settlement core can be distinguished from magnetically quiet areas further afield (fig. 6). The archaeologically relevant magnetic features can be divided into relatively large

²⁸ de Neef *et al.* (in press).

²⁹ Tsokas 2010. Πολυμενάκος 2011. Πολυμενάκος 2012. Πολυμενάκος 2013. Πολυμενάκος 2014. Polymenakos 2019.

³⁰ Πολυμενάκος 2011, 28, fig. 4γ.

³¹ Βασιλογάμβρου 2012, pl. 53b.

³² The survey was conducted by Diplom-Geophys. Burkart Ullrich, Diplom-Geophys. Ronald Freibothe (both Eastern Atlas GmbH & CoKG), and Dr. Wieke de Neef. The survey was generously supported by the Gerda Henkel Foundation through a postdoctoral grant, for which we are very grateful.

linear traces and smaller features, and all occur around the previously mapped palatial core. These traces suggest that the palatial settlement covered an area of max. 6 hectares.

Linear features

Linear features delimiting the settlement were mapped to the north and south of the palatial core. At the northern base of the hill, these linear features follow the natural slope. The size and irregular shape of some of the larger linear features suggest that they may be related to natural phenomena such as exposed conglomerate banks, but a series of smaller, parallel features may be related to walls or to terrace retaining systems demarcating the northern border of the palatial settlement. However, the dating of such features is problematic and should be verified. The entrance to the palatial settlement on this side of the hill could not be securely identified on the basis of the magnetometry. A possible access route to the settlement core on the northern slope is characterized by strong positive linear features which may be related either to outcropping conglomerate banks or structural remains.

Linear features following the natural slope also occur in the less steep southern slope of the hill, in the same orientation as the main buildings in the settlement core. Their shape, size, and orientation indicate their archaeological significance; moreover, there are no (micro-) topographical features on the present-day surface which could explain them as historical field borders or terrace systems. They occur in three parallel sets at intervals of approximately 30 m.

The western border of the settlement core, near the Ayios Vasileios chapel, is not demarcated by a linear structure – at least not one visible in the magnetometry data. Here the palatial center is delimited by a sharp decrease in magnetically enhanced material. The eastern border of the settlement core is difficult to establish because the hill is cut by the Sparta-Gytheio road. On the other side of the Sparta-Gytheio road, large linear features consist both of traces which can be interpreted as paths, field borders and other artificial remains, and natural phenomena such as outcropping conglomerate banks. These generally follow the direction of the hill range.

Single features and clusters of magnetic anomalies

Smaller, discrete magnetic anomalies occur in clusters on all sides of the palatial core and are indicative of a halo of human activity traces around it. Their clustering and alternation with magnetically quiet zones indicate a high level of spatial organization of human occupation of the Ayios Vasileios hill. A zone with many small single magnetic anomalies on the northern slope of the hill occurs in the same area as a series of earlier mentioned linear features; their spatial association underlines the archaeological relevance of the linear features here. Similar clustering occurs on the southern, less steep slope of the hill. The high amplitudes of some discrete features here indicate that they are caused by strong thermoremanent magnetization, while their shape and size suggest that they may be related to productive structures such as fireplaces or furnaces. This indicates a functional demarcation within the palatial settlement, with production and workshops situated on the southern slope. Interestingly, the area around the stone quarry, some 180 meters southwest of the palatial core, did not yield indications for traces related to productive activities.

The magnetometry survey overlaps with the previous resistivity surveys in the area directly south of the chapel³³. Apart from the obvious disturbances by the metal pins of the measurement grid, this area is partly characterized by high magnetic amplitudes. The sharp division between the magnetic anomalies and an adjacent 'quiet' area is remarkable, and seems to demarcate different occupation zones. Despite the strong magnetic disturbances, some rectangular features can be distinguished. These overlap with linear structural remains recorded in the electric resistivity surveys. The high amplitudes in this area are most likely caused by thermoremanent magnetism, and an obvious scenario would be that this effect is related to burning during the violent destruction of the site. However, we need invasive research to verify this.

To the east of the Sparta-Gytheio road we have no indications of a continuation of the architectural layout of the palatial settlement, but a cluster of discrete anthropogenic anomalies in the part closest to the road, most likely belonging to the site's halo. Among these are single features possibly related to pits paired with diffuse linear traces.

³³ Πολυμενάκος 2011. Βασιλογάμβρου 2012, pin 53.

Methodological observations

The choice for large-scale magnetometry survey to complement the pedestrian survey at Ayios Vasileios marked a new direction in the geophysical research at the Mycenaean palatial site in respect to previous surveys. While the previous studies by Tsokas and Polymenakos focused on testing a range of methods on the palatial core and on mapping its architectural remains, the approach presented here was motivated by research questions about the site extent, the nature and distribution of a broad range of human activities in its direct surroundings, and the integration of subsurface datasets with artefact distributions in the ploughzone. We expected magnetic gradiometry to be the best suited method to both cover a large area and map and characterize a broad range of structural and non-structural archaeological features. As outlined above, we are indeed able to establish the extent of the palatial settlement and identify activity zones using this method, based on the identification of linear features and the demarcation between clusters of anthropogenic traces and magnetically ‘quiet’ areas. The detailed interpretation of single and clustered features is still under way³⁴. In a future phase of the project, this ‘blind’ interpretation will be integrated with the results of the pedestrian surveys, after which we expect to be able to make more observations about functional zones within the settlement.

Conclusions

The pedestrian survey data and the geophysical data complement one another. They both indicate that the extent of the built-up settlement at Ayios Vasileios did not exceed an area of approximately 5-6 ha in size. Around this built-up zone, a halo of finds was recorded, indicating extramural activities such as certainly burial³⁵, and possibly craft working, horticulture, refuse dumping, etc. Thus far, the magnetometry survey has shown better results for possible evidence of craft working, burials, and dumping activities, as compared to the pedestrian field survey.

The small size of the Ayios Vasileios settlement during its heyday in the Mycenaean period comes as a surprise, as site size has always been an important criterion when discussing site hierarchies and the political organization of the Mycenaean world³⁶. Our conclusions raise very important questions about the interplay of urbanization and state formation processes in Laconia, about the (shifting?) relations with other aspiring centres in Laconia (e.g. Menelaio, Vapheio-Palaiopyrgi, Pellana), but also about different political trajectories in different regions of the Mycenaean world – questions which will certainly be debated in the years to come, but are beyond the scope of this short and preliminary article.

BIBLIOGRAPHY

- Aravantinos – Vasilogamvrou 2010: V. Aravantinos – A. Vasilogamvrou, The first Linear B documents from Ayios Vasileios (Laconia), in: P. Carlier – Ch. de Lamberterie – N. Guilleux – F. Rougemont – J. Zurbach (eds), *Études mycéniennes 2010, Actes du XIIIe Colloque international sur les textes égéens*, Paris 2010, 41-54.
- Banou 1996: E. Banou, Beitrag zum Studium Lakoniens in der Mykenischen Zeit, München 1996.
- Banou 2012: E. Banou, The Eurotas Valley and the Helos Plain in the Early Helladic period. Addressing some key issues on the basis of topography and pottery, *Pharos* 18:1 (2012), 39-52.
- Βασιλογάμβρου 2010: Α. Βασιλογάμβρου, Ανασκαφή στον Αγ. Βασίλειο Λακωνίας, *ΠΑΕ* 165 (2010), 65-80.
- Βασιλογάμβρου 2011: Α. Βασιλογάμβρου, Ανασκαφή στον Αγ. Βασίλειο Λακωνίας, *ΠΑΕ* 166 (2011), 59-68.
- Βασιλογάμβρου 2012: Α. Βασιλογάμβρου, Ανασκαφή στον Αγ. Βασίλειο Λακωνίας, *ΠΑΕ* 167 (2012), 63-76.
- Βασιλογάμβρου 2013: Α. Βασιλογάμβρου, Ανασκαφή στον Αγ. Βασίλειο Λακωνίας, *ΠΑΕ* 168 (2013), 97-116.
- Βασιλογάμβρου 2016: Α. Βασιλογάμβρου, Ανασκαφή στον Αγ. Βασίλειο Λακωνίας, *ΠΑΕ* 171 (2016), 131-183.
- Cavanagh 2009: W. G. Cavanagh, Territory in Prehistoric Laconia. Sparta and Laconia, in: W. G. Cavanagh – C. Gallou – M. Georgiadis (eds), *Sparta and Laconia. From Prehistory to Pre-Modern, Proceedings of the Conference Held in Sparta, Organized by the British School at Athens, the University of Nottingham, the E' Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities, and the 5th Ephoreia of Byzantine Antiquities, 17-20 March 2005*, BSA Studies 16, London 2009, 55-65.

³⁴ de Neef *et al.* (in preparation).

³⁵ Indeed already at the end of the MH period, a separate extramural burial ground (the North Cemetery) was established just outside the northern border of the settlement. It remained in use primarily until LH II, but was sporadically used into the LH IIIA period. The chamber tomb used from LH I/II to IIIA1 should also be mentioned here.

³⁶ See e.g. Cavanagh 2009, where it is argued, however, that MH and LH Laconia does not appear to comply with the normal size-rank relating model.

- Cavanagh – Mee 2011: W. G. Cavanagh – C. Mee, Minding the gaps in Early Helladic Laconia, in: W. Gauß – M. Lindblom – R. A. K. Smith – J. C. Wright (eds), *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age. Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of His 65th Birthday*, Oxford 2011, 40-50.
- Cavanagh *et al.* 2004: W. G. Cavanagh – C. Mee – J. Renard, Sparta before Sparta: Report on the intensive survey at Kouphovouno 1999-2000, *ABSA* 99 (2004), 49-128.
- de Neef *et al.* (in preparation): W. de Neef – B. Ullrich – R. Freiboth – S. Voutsaki, A palace under the olive trees. Investigating the spatial organization of the palatial settlement at Ayios Vasileios (Laconia, Greece) through magnetic gradiometry, *Geophysics* (in preparation).
- Hitchcock *et al.* 2016: L. A. Hitchcock – A. P. Chapin – E. Banou – J. H. Reynolds, The conglomerate quarry at the Mycenaean site of Vapheio-Palaiopyrgi in Laconia, *Hesperia* 85:1 (2016), 65-90.
- Kardamaki 2017: E. Kardamaki, The Late Helladic IIB to IIIA2 pottery sequence from the Mycenaean palace at Ayios Vasileios, Laconia, *Archaeologia Austriaca* 101 (2017), 73-142.
- Κώτση – Αρμένη 2018: Α. Κώτση – Π. Αρμένη, Σωστική ανασκαφή λουτρικής εγκατάστασης στη θέση Μουχτέικα Καραβά Λακωνίας, in: Ε. Ζυμή – Α. Β. Καραπαναγιώτου – Μ. Ξανθοπούλου (eds), *Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο (ΑΕΠΕΛΙ). Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, Τρίπολη 7-11 Νοεμβρίου 2012*, Καλαμάτα 2018, 937-946.
- Πολυμενάκος 2011: Α. Χ. Πολυμενάκος, Γεωφυσική έρευνα στο λόφο Αγ. Βασιλείου στο Ξηροκάμπι Λακωνίας (2011). Τεχνική Έκθεση.
- Πολυμενάκος 2012: Α. Χ. Πολυμενάκος, Γεωφυσική έρευνα στο λόφο Αγ. Βασιλείου στο Ξηροκάμπι Λακωνίας (2012). Τεχνική Έκθεση.
- Πολυμενάκος 2013: Α. Χ. Πολυμενάκος, Γεωφυσική έρευνα στο λόφο Αγ. Βασιλείου στο Ξηροκάμπι Λακωνίας (2013). Τεχνική Έκθεση.
- Πολυμενάκος 2014: Α. Χ. Πολυμενάκος, Γεωφυσική έρευνα στο λόφο Αγ. Βασιλείου στο Ξηροκάμπι Λακωνίας (2014). Τεχνική Έκθεση.
- Polymenakos 2019: L. Polymenakos, Searching for prehistoric small-sized graves in complex geoarchaeological conditions: Ayios Vasileios North Cemetery (Peloponnese, Greece), *Journal of Archaeological Science: Reports* 24 (2019), 1-15.
- Rutter 1983: J. B. Rutter, Some thoughts on the analysis of ceramic data generated by site surveys, in: D. R. Keller – D. W. Rupp (eds), *Archaeological Survey in the Mediterranean Area*, Oxford 1983, 137-142.
- Rutter 2001: J. B. Rutter, Review of Aegean prehistory II: The prepalatial Bronze Age of the Southern and Central Greek mainland and addendum: 1993-1999, in: T. Cullen (ed.), *Aegean Prehistory: A Review*, Boston 2001, 95-155.
- Rutter 2017: J. B. Rutter, The temporal slicing and dicing of Minyan culture: A proposal for a tripartite division of a lengthier Greek Middle Bronze Age, in: C. W. Wiersma – S. Voutsaki (eds), *Social Change in Aegean Prehistory*, Oxford 2017, 16-31.
- Tsokas *et al.* 2010: G. N. Tsokas – G. Vargemezis – P. Tsourlos – A. Stampolidis – B. di Fiore – C. D. Stefan – C. F. Garbacea – M. M. Stefan, *Geophysical Surveys at the Agios Vasileios Hill South of Sparta*, Thessaloniki 2010.
- Vasilogamvrou *et al.* (in press): A. Vasilogamvrou – E. Kardamaki – N. Karadimas, The foundation system of the palace of Ayios Vasileios, Xirokambi, Laconia, in: B. Eder – M. Zavadil, *(Social) Place and Space in Early Mycenaean Greece*, Vienna (in press).
- Voutsaki *et al.* 2019: S. Voutsaki – C. W. Wiersma – W. de Neef – A. Vasilogamvrou, The Ayios Vasileios Survey Project (Laconia, Greece): Questions, aims and methods, *Journal of Greek Archaeology* 4, 67-95.
- Waterhouse – Hope Simpson 1960: H. Waterhouse – R. Hope Simpson, Prehistoric Laconia: Part I, *ABSA* 55 (1960), 67-107.
- Whitelaw 1991: T. M. Whitelaw, Investigations at the Neolithic sites of Kephala and Paoura, in: J. F. Cherry – J. L. Davis – H. Mantzourani (eds), *Landscape Archaeology as Long-Term History: Northern Keos in the Cycladic Islands From Earliest Settlement Until Modern Times*, Los Angeles 1991, 199-216.
- Wiersma (in press): C. W. Wiersma, The Ayios Vasileios Survey Project: Diagnostic samples versus total samples and their biases, in: A. M. Meens – M. Nazou – W. van de Put (eds), *Fields, Sherds and Scholars. Recording and Interpreting Survey Ceramics. Proceedings of a Conference Held at the Danish Institute at Athens, 24-25 February 2017*, Leiden (in press).

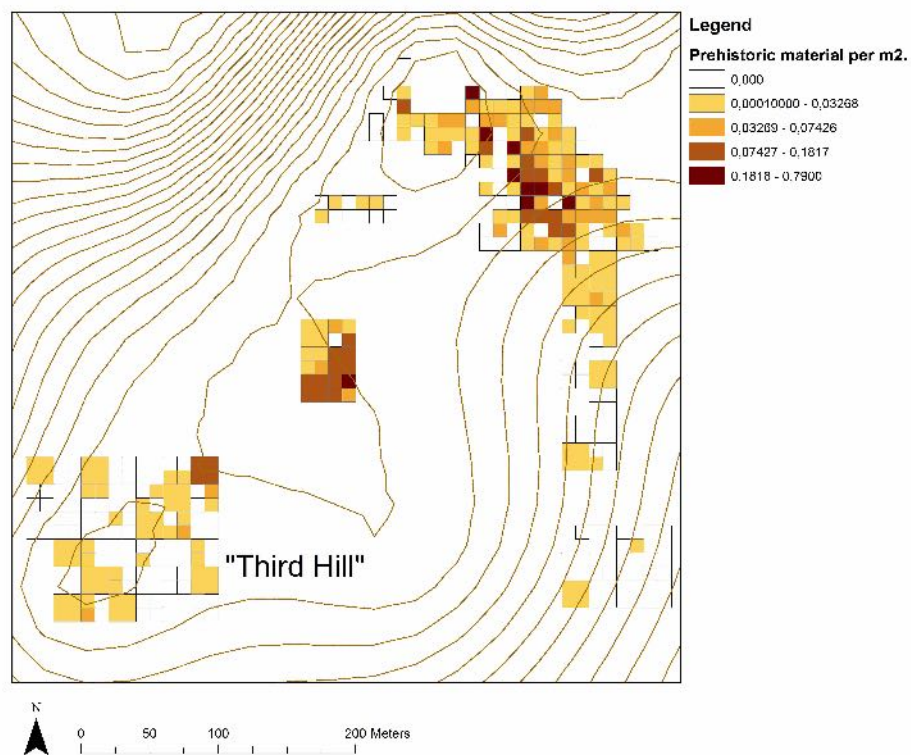

Fig. 1. Spread and density of prehistoric material, based on the Diagnostic Sample.

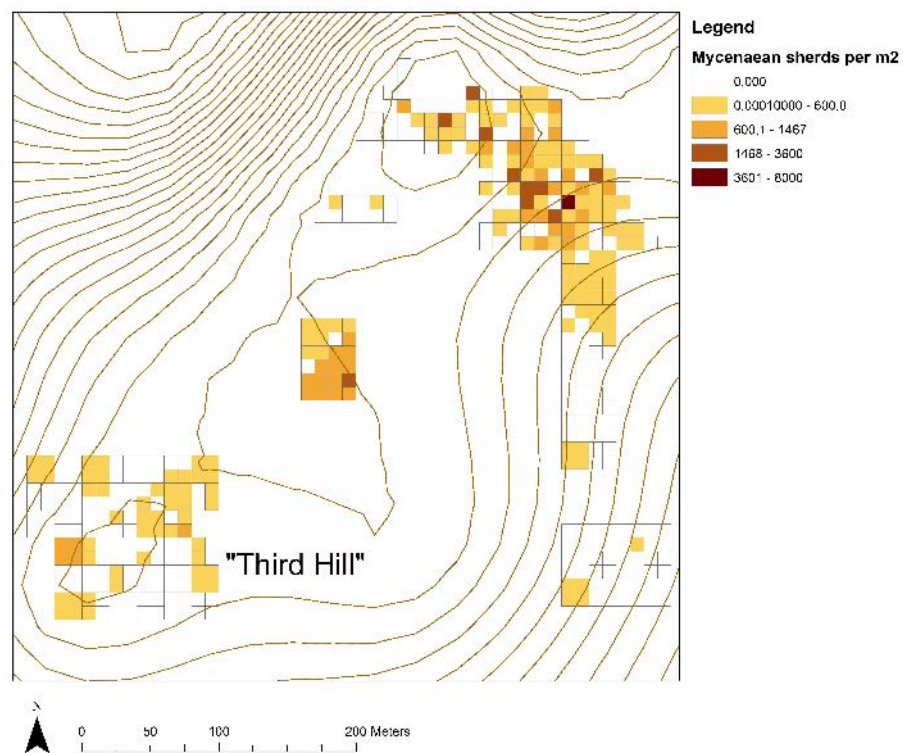

Fig. 2. Spread and density of Mycenaean material, based on the Diagnostic Sample.

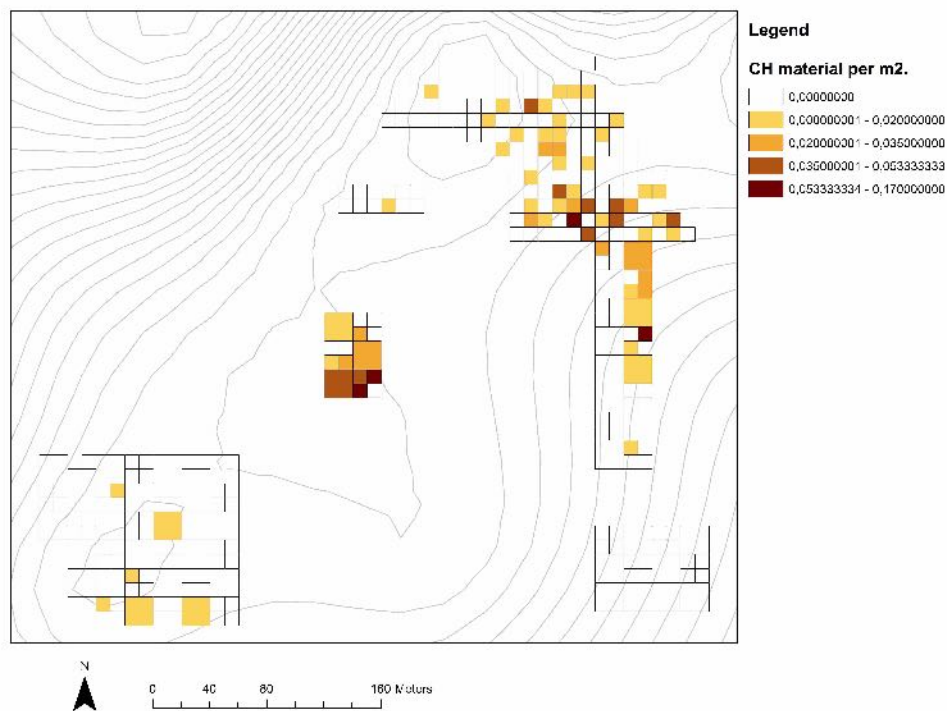

Fig. 3. Spread and density of Classical-Hellenistic material, based on the Diagnostic Sample.

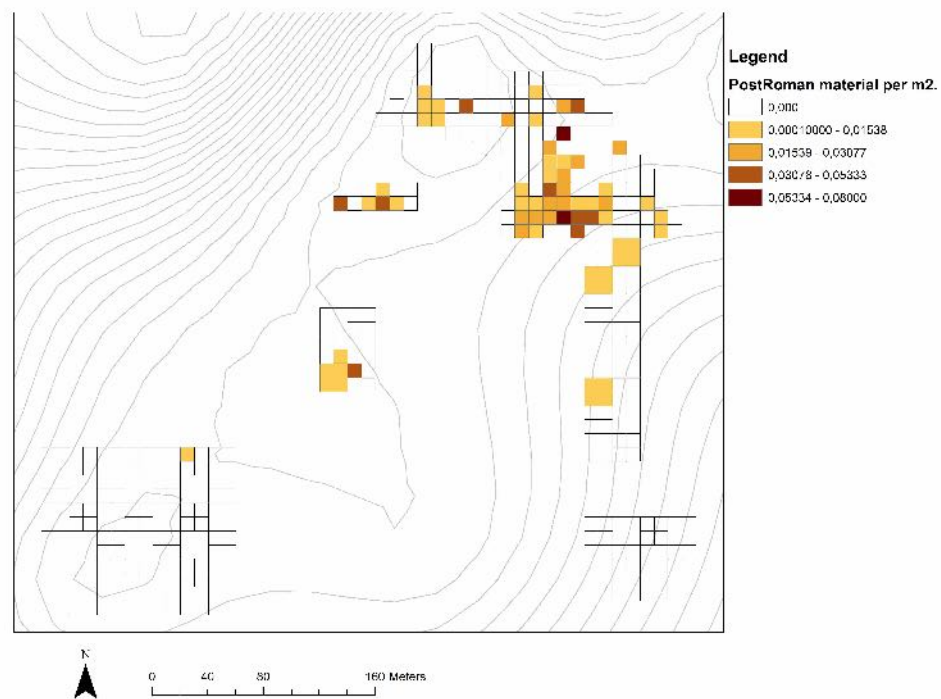

Fig. 4. Spread and density of Byzantine – Early Modern material, based on the Diagnostic Sample.

Fig. 5. Quarry at Ayios Vasileios (photo Corien Wiersma).

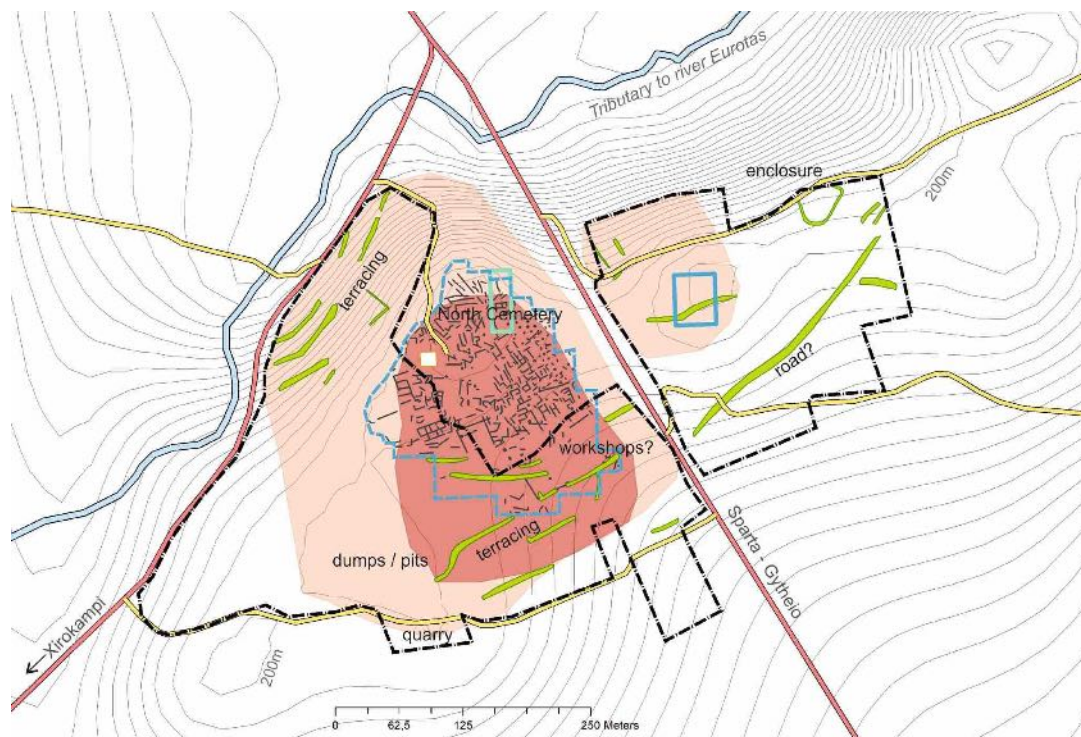

Fig. 6. Ayios Vasileios (Sparta, Greece). Overview of the activity areas tentatively identified at the Mycenaean palatial settlement on the basis of non-invasive prospection. Dark red: built-up core; light red: extent of the settlement. Archaeologically relevant linear features identified in the magnetic gradiometry survey are indicated in green. The magnetic gradiometry survey area is outlined with a dashed black line; the area mapped through RES by Tsokas and Polymenakos with a dashed blue line. Tsokas' magnetometry test zone in the North Cemetery and Polymenakos' RES test zone on the hill east of the Sparta-Gytheio road are outlined in blue. Polymenakos' hypothetical map of built structures is added in grey (map W. de Neef).

Fig 7. The magnetic gradiometry survey at Ayios Vasileios (photo Burkart Ullrich).